

A. DOBROVOLSKAS

LIAUDIES GEROVĖS TYRIMO METODOLOGINIAI PAGRINDAI

Nors liaudies gerovės tyrimas iš esmės priklauso politinei ekonomijai, tačiau jo efektyvumą neabejotinai sąlygoja ir metodologinio pobūdžio nuostatos. Šiuo požiūriu liaudies gerovės tyrimo problema susijusi su bendrąja marksistinės sociologijos teorija, kuri yra patikimas metodologinis pagrindas visai socialinių mokslų sistemai.

Šiame straipsnyje norima plačiau panagrinėti liaudies gerovės sampratą bei reikalavimus, išskylančius jos analizei, o kartu ir tai, kiek šiuos reikalavimus atitinka dabartinės liaudies gerovės koncepcijos.

Pažymėtina, kad liaudies gerovės samprata jau pačiu savo turiniu apima reikalavimus, keliamus jos analizei. Semantiniu požiūriu liaudies gerovės sąvoka nėra identiška gyvenimo lygio sąvokai, nors ekonominėje literatūroje jos vis dar kartais neteisėtai tapatinamos. Liaudies gerovę apibūdina objektyvi žmonių veikla, o ne subjektyvus jų požiūris į gerį ir laimę.

Liaudies gerovės samprata būtinai turi apimti ir jos genezės bei istorinės raidos aspektus. Nors marksizmo-leninizmo klasikai savo darbuose jau yra nurodę liaudies gerovės genezės ekonomines sąlygas, dabartinėje mūsų ekonominėje literatūroje šis momentas nėra plačiau atskleistas. Kaip bendrasociologinė sąvoka, liaudies gerovė savo turinio struktūra teikia pagrindą įvairiems jos analizės aspektams. Vienas jų yra ekonominis. Savo ruožtu jis yra reikšmingas ne tik liaudies gerovei visapusiškai tirti, bet ir geriau pažinti socialistinės gamybos procesus ir nustatyti jos efektyvumą. Pagaliau liaudies gerovės samprata negali būti atribota nuo savo turiniu jai artimų sąvokų („gyvenimo sąlygos“, „gyvenimo lygis“, „gyvenimo būdas“, „poreikiai“, „visapusiškas asmenybės vystymas“ ir pan.). Antra vertus, ji negali apsiriboti šių kategorijų turiniu. Šių sąvokų visumą pavadinę gyvenimo charakteristikomis (GCh), galime teigti, kad liaudies gerovės analizė būtinai reikalauja atskleisti ir konkretizuoti ryšį su kitomis GCh. Analizės aiškumo dėlei tas GCh, kurios apibūdina gyvenimą tiesioginiais kiekybiniais ir kokybiniais rodikliais, pavadinsime *pirminėmis* GCh, o tas, kurios, apibūdinamos jį, remiasi pirminėmis GCh, pavadinsime *antrinėmis*.

Vadovaudamiesi tokia liaudies gerovės samprata bei reikalavimais, keliamais jos analizei, pirmiausia apžvelgsime tas liaudies gerovės koncepcijas, kuriose ji apibrėžiama pirminėmis GCh.

Pirmajai liaudies gerovės koncepcijų grupei priskiriame tas koncepcijas, kuriose *liaudies gerovė suprantama kaip asmeninių poreikių patenkinimo rezultatas*¹.

Kadangi poreikiai išreiškia sąlygas, būtinas individų ir visuomenės egzistavimui bei vystymuisi, tai, suprantama, gerovė neįmanoma be asmeninių poreikių patenkinimo. Tačiau šiuo atveju svarbu parodyti, kurie poreikiai ir koks jų patenkinimo laipsnis leidžia kalbėti apie gerovę.

Jei poreikių patenkinimą panagrinėsime giliau, tai pamatysime, kad jo rezultatas — ne tik liaudies gerovė. K. Marksas skyrė fizinius, intelektualinius ir socialinius poreikius². Tai pagrįsta ne poreikių objekto skirtumais, o ta įtaka, kurią jų patenkinimas turi žmogaus savybėms ir santykiams. Tenkinant fizinius poreikius, perimamos fizinės objekto savybės, iš kurių susiformuoja fiziniai žmogaus sugebėjimai. Ilgainiui vartojimas ne tik ima atitikti žmogaus fizinio egzistavimo reproduktivinę funkciją, bet ir įgauna laisvos kūrybinės veiklos pobūdį. Todėl poreikių patenkinimo rezultatas — pats žmogus, ne tik gerovė. Kita vertus, netgi to paties objekto vartojimas atskirais atvejais turi skirtingą prasmę, kitaip tariant, išikūnija skirtingose GCh. Pavyzdžiui, vieniems knygų vartojimas praplečia akiratį, antriems — sąlygoja kūrybinę saviraišką, tretiems — padeda demonstruoti esamus ir nesamus kultūrinius poreikius ir t. t. Todėl skirtingas santykis su ankstesniu, jau sudaiktintu darbu taip pat yra poreikių tenkinimo rezultatas, kuris gali turėti ne tik pozityvią, bet ir negatyvią prasmę.

Liaudies gerovės genezę nustatyti sunku. Jeigu apsiribosime „ekonominiais poreikiais“³, tai bus neaišku, kaip išskirti šiuos poreikius iš žmonių poreikių visumos? Antra, jeigu ir išskirsime ekonominius poreikius (pavyzdžiui, tuos, kurie tenkinami reprodukuojamomis gėrybėmis), tai vėl bus neaišku, ar jų tenkinimas, be kitų poreikių tenkinimo, visuomet apibūdins gerovę?

Bet, nepaisant visų pirmos koncepcijų grupės trūkumų, asmeninių poreikių ir jų santykio su liaudies gerove tyrimas nėra bevaisis. Juk šios GCh yra susijusios. Be to, taip apibūdinant liaudies gerovę, ją galima išreikšti kiekybiškai; svarbu tik, kad ši išraiška būtų adekvati gerovės esmei.

¹ Зг. Костюкович В. Б. Эффективность производства и благосостояние трудящихся.— В кв.: Вопросы планомерности и эффективности социалистического производства.— Калинин, 1975, с. 147; Потребительная стоимость в экономике развитого социализма.— М., 1974, с. 38.

² Зг. Марксас К. Капиталас, т. 1, p. 208.

³ Ekonominiai poreikiai literatūroje suprantami kaip poreikiai, kurie, pirma, tenkinami reprodukuojamomis gėrybėmis, antra, priklauso nuo gamybinių santykių (žr. Шуттов И. Н. Личное потребление при социализме.— М., 1972, с. 221).

Antros koncepcijų grupės atstovai *liaudies gerove laiko gyventojų apsirūpinimą būtinomis pragyvenimui materialinėmis ir dvasinėmis gėrybėmis arba visomis gyvenimo sąlygomis*⁴.

Ši koncepcijų grupė pratęsia ir papildo pirmąją, nes jokio poreikio negalima patenkinti be atitinkamų sąlygų. Todėl aišku, kad ir apsirūpinimas gėrybėmis (gyvenimo sąlygų visuma), ir liaudies gerovės genėzė *lieka tokie pat neapibrėžti*, kaip ir pirmuoju atveju.

Ką nauja ši koncepcijų grupė duoda ekonominei analizei? Reikia pažymėti, kad daugelis autorių liaudies gerove laiko apsirūpinimą visomis gyvenimo sąlygomis. G. Sarkisjanas tvirtina, kad brandaus socializmo ekonominė organizacija užtikrina visos naujo žmogaus formavimo sąlygų visumos plėtojimą⁵. Tačiau toks požiūris vargu ar priimtinas, nes iš tikrųjų daugelio gyvenimo sąlygų problemų sprendimas nepriklauso nuo gamybos ir yra kitų socialinių institutų kompetencijoje.

Kai kurie tarybiniai autoriai rašo, kad reikia skirti tam tikras sudėtinės gerovės dalis (materialinę, dvasinę ir socialinę) ir nagrinėti jas sąlygojančius veiksnius⁶. Toks tyrimas ne tik galimas, bet ir būtinas. Tačiau nereikia užmiršti, kad veiksniai, lemiantys materialinę gerovę, sąveikauja su veiksniais, lemiančiais socialinę gerovę, ir t. t. Kaip rašo A. Sergejevas, materialinės gerovės poreikiai iš dalies prieštarauja visiškai asmenybės vystymosi poreikiams, nes vienu tenkinimas riboja kitų tenkinimą. Bet ar teisinga vadinti gerove tai, kai kurios nors vienos gyvenimo pusės „gerinimas“ prieštarauja kitoms? Todėl, norint nagrinėti dalį sistemos (materialinę gerovę kaip dalį bendros), būtinas toks mechanizmas ir tokios kategorijos, kurios leistų dalį sistemos nagrinėti visos sistemos judėjimo požiūriu. Liaudies gerovės, kaip apsirūpinimo gėrybėmis, supratimo šiam tikslui nepakanka.

Be to, apsirūpinimas gyvenimo sąlygomis pats savaime dar nėra gerovė. Jeigu žmogus nesantykiauja su turimomis gyvenimo sąlygomis, tai toks „turtas“ negali būti laikomas gėriu, nes neturtina žmogaus prigimtį, netenkina jokių kitų poreikių, išskyrus poreikį turėti.

Todėl neatsitiktinai gyvuoja trečia koncepcijų grupė, kurios atstovai *gerove supranta žmonių veiklos rezultata, pačią veiklą*. Tiesioginis veiklos rezultatas yra ne tik produktas, materializuoti žmogaus sugebėjimai, bet ir pats žmogus, jo sugebėjimai, poreikiai, santykiai. Todėl liaudies gerovė, suprantama kaip veiklos rezultatas, įgauna ne pasyvią prisitaikymo prie gyvenimo sąlygų, o aktyvią jų pasisavinimo ir keitimo formą. Supratimas, kad veikla, o ne daiktai yra tikrasis turtas (gėris), istoriškai nėra naujas.

⁴ Зг. Саркисян Г. С. Благополучие.— В кн.: Экономическая энциклопедия. Политическая экономия. М., 1972, т. 1, с. 164.

⁵ Саркисян Г. С. Социальные аспекты роста народного благосостояния.— Экономическая газета, 1976, № 39, с. 15.

⁶ Зг. Медведев В. Общественный продукт как результат социалистического производства.— Экономические науки, 1972, № 11, с. 21.

Liaudies gerovės sąvoką plačiai analizuoja Dž. Rusas. Jis rašo, kad gerovė negali būti išoriška sąvoka, reiškianti tik daiktus, esančius žmogaus dispozicijoje. Gerovė — ne daiktų būklė, o procesas arba veikla⁷. Tik žmonių veiklos visuma, kaip nurodo autorius, sudaro gerovę⁸.

Nors ši koncepcija turi teigiamų bruožų, vis dėlto ir jos negalima laikyti teisinga. Visų pirma todėl, kad veiklos rezultatu gali būti įvairios GCh. Pati veikla iš esmės ir yra gyvenimas. Todėl gerovės, kaip savarankiško reiškinių, čia lyg ir nelieka. Liaudies gerovės, kaip veiklos rezultato, tyrimas neatsako į klausimą, kas iš esmės pasikeičia poreikių tenkinime, apsirūpinime gyvenimo sąlygomis, veikliame santykiyje su jomis, atsiradus gerovei. Vadinas, liaudies gerovės genezės klausimas ir čia iki galo negali būti išspręstas.

Priėmus šią koncepciją, ekonominio liaudies gerovės tyrimo aspekto reikėtų ieškoti gamybinių santykių tobulinimo problemose, t. y. pačiame politinės ekonomijos objekte. Mūsų manymu, tokia analizė būtų mažai veiksminga jau vien dėl to, kad ji komplikuočiau gamybinių santykių tyrimą, kurio uždaviniai būtų formuluojami, nepakankamai žinant liaudies gerovės turinį.

Nė viena iš nurodytų koncepcijų grupių neatskleidžia viso liaudies gerovės sąvokos turinio ir nepatenkina šio reiškinių analizei iškeltų reikalavimų. Kitaip tariant, kiekviena jų išreiškia kokią nors atskirą gerovės pusę, kokį nors tyrimo aspektą.

Paanalizavus esančias liaudies gerovės sampratas, galima patikslinti metodologinius reikalavimus, išskylančius, tyrinėjant šią problemą.

Visų pirma liaudies gerovės sąvoka turi atspindėti visus ją sąlygojančius veiksniai (poreikius, gyvenimo sąlygas, veiklą). Nors atskiri veiksniai atlieka skirtingą vaidmenį, kuriant gerovę, tačiau tai neneigia, kad yra bendra savybė, vienijanti šiuos veiksniai į visumą ir įgalinanti kokybiškai apibūdinti tiek ją, tiek ir į ją įeinančius elementus. Kiekviena atskirybė (poreikių patenkinimas, apsirūpinimas sąlygomis, veiklos sistema) šiuo atveju, V. Lenino žodžiais tariant, ne visa įeina į bendrąybę, o tik su ta kokybe, kuri būdinga bendrybei⁹.

Kartu pažymėtina, kad liaudies gerovės koncepcija, išreikšdama ją kaip visumą, turi realizuoti ir ekonominį tyrimo aspektą. Kitais žodžiais tariant, liaudies gerovės koncepcija turi užtikrinti sisteminio principo taikymą.

Mūsų nuomone, visus čia nurodytus reikalavimus geriausiai patenkintų koncepcija, apibrėžianti *liaudies gerovę kaip naudingumo realizavimo rezultatą. Naudingumu čia suprantamas pozityvus, per veiklą pasireiškiantis objektyvių gyvenimo sąlygų savybių ir žmogaus racionalių poreikių sistemos santykis*. Naudingumas — būtent per žmogaus veiklą pasireiškiantis santykis. Tik žmogus sugeba patenkinti savo po-

⁷ Žr. Roos J. P. Welfare Theory and Social Policy. A. Study in Policy Science.—Helsinki, 1973, p. 42.

⁸ Ten pat, p. 206.

⁹ Žr. Leninas V. Raštai, t. 38, p. 347.

reikius ir tik veiklaus santykio su poreikių objektu dėka. Pats objektas tokio sugebėjimo neturi. Objekto savybės nėra naudingos, kol jų nepanaudoja žmogus. Bet ir tuomet, kai žmogus panaudoja savybes, naudingas tampa ne pats objektas, o objektyvių jo savybių ir objektyvių poreikių santykis. Apie objektų naudingumą galime kalbėti tik perkeltine prasme, kaip apie potencialią galimybę.

Atrodytų, kad liaudies gerovės, kaip naudingumo realizavimo, koncepcija visiškai atitinka anksčiau iškeltus metodologinius reikalavimus. Šioje koncepcijoje atsispindi objektyvios žmonių veiklos charakteristikos, nes naudingumas išreiškia objektyvių gyvenimo sąlygų ir objektyvių poreikių santykį. Veikla, kaip subjektyvi sąlyga, atlieka tarpininko vaidmenį. Ji, kaip ir darbo procese, suveda į tarpusavio sąveiką du objektyvius momentus (gyvenimo sąlygas ir poreikius).

Todėl naudingumo, kaip ekonominės vertybės, interpretacija¹⁰ nėra tiksli. Nors ir naudingumas, ir vertybė išreiškia objekto reikšmingumą žmogui, tačiau vertybė išreiškia subjektyvų reikšmingumo įvertinimą, objekto ir subjekto santykį. Apie vertybę galime kalbėti tada, kai nustatome objekto reikšmingumą, tenkinant norus, skonių ir kitas subjektyvias poreikių pasireiškimo formas.

Siūlomoji liaudies gerovės koncepcija atspindi jos ryšį su pirmine GCh. Naudingumas, kaip matome, integruoja veiklą, gyvenimo sąlygas ir poreikius, bet jau su kokybe, išreiškiančia gerovę. Antrinių GCh sąryšis reikalauja specialaus tyrimo.

Liaudies gerovės, kaip naudingumo realizavimo rezultato, supratimas neprieštarauja semantiniam gerovės turiniui, teigiamą prasmę išreiškdamas kaip pozityvų objektyvių sąlygų ir racionalių poreikių sistemos santykį. Pozityvumas reiškia tokį santykį, kai objekto turinys tampa subjekto, jo gyvenimo turiniu. Būtent tokį objekto įvaldymą K. Marksas suprato kaip tikrąjį gerį. Be to, kaip nurodė K. Marksas ir F. Engelsas, beprasmiška manyti, kad galima patenkinti vieną kurią nors aistrą, atskirai nuo visų kitų, kad galima ją patenkinti, nepatenkinant kartu savęs, viso gyvo individo¹¹. Vadinasi, gyvenimo sąlygos potencialiai naudingos tik santykyje su poreikiu, kaip tam tikros sistemos elementu. Esamoje poreikių sistemoje įsikūnija tam tikra bendra, galutinė paskirtis (tikslas), kurios realizavimas ir nurodo įvairių gyvenimo sąlygų naudingumą, reikšmingumą.

Racionaliais vadiname tokius poreikius, kurie atitinka individų poreikių sistemos tikslą, reprodukuodami visą individo santykių įvairovę, neprieštarodami visuomenės ir kitų individų poreikiams bei interesams. Kadangi racionalūs poreikiai yra tie, kurie atitinka visos poreikių sistemos tikslą, tai poreikių racionalumo kriterijus — pati žmonių veikla, per kurią ir realizuojama poreikių sistema. Nors visuomenėje ir pasitaiko

¹⁰ *Žr. Гребенников В. Г., Пчелинцев О. С. Некоторые методологические вопросы анализа общественной полезности.* — В кн.: *Методологические вопросы политической экономики социализма.* М., 1976, с. 117—118.

¹¹ *Žr. Marksas K., Engelsas F. Vokiečių ideologija,* p. 199.

neracionalios veiklos formų (alkoholizmas, prestižinis vartojimas, konformizmas, karjerizmas, antivisuomeninė veikla), bet iš esmės žmonių veikla yra racionali.

Suprantant liaudies gerovę kaip naudingumo realizavimo rezultata, ją galima analizuoti kaip politinės ekonomijos objektą. Kartu, tiriant liaudies gerovę politinės ekonomijos aspektu, ji neprarandama kaip visuma. Tai pasiekama, analizuojant ekonominių gyvenimo sąlygų ir individų racionalių poreikių sistemų santykį. Ekonominės gyvenimo sąlygas sudaro gamybiniai santykiai bei reprodukuojamos „daiktinės“ gyvenimo sąlygos.

Reikia pabrėžti, kad gyvenimo sąlygų tobulinime visų pirma glūdi vis geresnio poreikių tenkinimo šaltinis. Todėl, nagrinėjant gamybos priemonių, vartojimo reikmenų vaidmenį, tenkinant racionalių poreikių sistemas, galima numatyti efektyviausius liaudies gerovės kėlimo būdus. Žinoma, nereikia pamiršti, kad reprodukuojamos daiktinės gyvenimo sąlygos visuomenėje pasireiškia kaip tam tikrų gamybinių santykių skleidėjos. Todėl gamybiniai santykiai iš dalies lemia reprodukuojamų gyvenimo sąlygų, o kartu ir naudingumo realizavimąsi. Politinė ekonomija tiria ne pačių reprodukuojamų gyvenimo sąlygų, o jų, kaip tam tikrų gamybinių santykių skleidėjų, ir racionalių poreikių sistemų santykį. Kitaip liaudies gerovės analizė būtų atsieta nuo socialinės-ekonominės visuomenės struktūros ir nereali.

Siūlomoje liaudies gerovės ir ekonominių gyvenimo sąlygų įtakos naudingumo realizavimui koncepcijoje geriau negu kitose pagrindžiami ir išvystomi liaudies gerovės genezės klausimai. Kadangi liaudies gerovės genezės klausimas reikalauja specialaus tyrimo, pasitenkinsime, pažymėję tik tai, kad naudingumo, kaip priemonės (objektyvių sąlygų), ir tikslo (poreikių) santykis kapitalistinėje ir socialistinėje visuomenėje iš esmės skiriasi. Kapitalizmo sąlygomis tikslas ir priemonė yra sukeisti vietomis — žmonių poreikių tenkinimas tampa priebone pridedamosios vertės gamybai. Todėl naudingumo santykis čia yra atvirkščias. Socializmas sugrąžina tikrąjį naudingumo santykį (nes pagrindiniu gamybos tikslu tampa žmonių reikmių tenkinimas) ir užtikrina pažangų naudingumo vystymąsi, kuris ir reiškia liaudies gerovę.

Taigi liaudies gerovės, kaip naudingumo realizavimo rezultato, samprata atitinka iškeltus metodologinius jos analizės reikalavimus ir gali padėti efektyviau spręsti liaudies gerovės kėlimo problemas.